

Cristinel MUNTEANU

Problema sensului la John Dewey

Cr. M. – dr. în filologie (*magna cum laude*) și drd. în filosofie al Universității „Al. I. Cuza” din Iași; predă, ca lector, la Universitatea „Danubius” din Galați. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007), *Lingvistica integrală coșeriană* (2012), *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013); iar ca editor: *Tobias Peucer, Despre relațiile jurnalactice* (2008), *B.-P. Hasdeu, Studii de știința limbii* (2013), *E. Coșeriu, H. Geckeler, Orientări în semantica structurală* (2016) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, lingvistica textului.

Domnului Prof. univ. dr. Ștefan Afloroaei, în semn de prețuire, cu prilejul împlinirii vârstei de 65 de ani

1. În acest articol îmi propun să discut despre două noțiuni conexe, «sens» și «experiență» (în terminologie englezească: *sense* și *experience*), care au o importanță fundamentală în cadrul filosofiei lui John Dewey. Sper să contribuie astfel la o mai bună înțelegere, în spațiul nostru cultural, a concepției acestui mare gânditor american, care ar merita să fie apreciat mai mult (și nu doar pentru ideile sale referitoare la educație, idei care au pătruns întrucâtva și în lucrările noastre de pedagogie). Precizez dintru început că mă va preocupa aici îndeosebi primul termen, *sensul*, chiar dacă acesta nu poate fi priceput corect și în întregime fără lămurirea (din perspectivă tot deweyană) a celui de-al doilea termen, *experiența*.

2. Atât la Dewey, cât și la Coșeriu (la care voi apela pentru distincțiile referitoare la conținutul lingvistic) termenul *sens* are o accepție specială. Pentru vorbitorii de limba română, acest amănunt poate genera unele probleme, fiindcă în românește cuvântul *sens* cunoaște o polisemie extrem de bogată. Recent, cu referire la sfera de interes a filosofiei, Profesorul Ștefan Afloroaei a inventariat și a comentat foarte

multe dintre semnificațiile vocabulei în cauză¹. Într-adevăr, conținutul semantic al acestui termen este foarte ramificat. După cum am susținut într-un alt material², românescul *sens* aduce mult cu englezescul *meaning* ‘înțeles’, care înregistrează și el o diversitate deconcertantă de accepții.

2.1. Profesorul Ștefan Afloroaei se oprește în articolul său și asupra deosebirii importante dintre *sens* și înțeles: „Cât privește diferența dintre «sens» și «înțeles», întâlnim ușor propoziții cu *sens* (din punct de vedere formal, să spunem) și fără niciun înțeles. De pildă, dacă cineva străin ar trece în grabă pe lângă tine și ți-ar spune la ureche: «Socrate este muritor», ca apoi să se facă nevăzut, ai recunoaște un *sens* al celor auzite, nu însă și înțelesul lor (căci nu știi, bunăoară, de ce străinul a spus așa ceva și de ce ți-a spus tocmai ție, acolo și în acel moment)”³. Acest exemplu este unul foarte bun pentru ceea ce urmăresc să dezvolt mai departe. Atât Dewey, cât și Coșeriu, din nevoia unei mai mari precizii terminologice, ar întrebuița pentru ceea ce este numit mai sus „înțeles” chiar termenul *sens*.

2.2. Izolat de contextul său (sau de contextele sale), enunțul *Socrate este muritor* este unul semnificativ, adică înseamnă ceva, dat fiind că toate unitățile acestui enunț au o anumită semnificație lingvistică. Diferența dintre Dewey și Coșeriu ar fi aceea că filosoful american este interesat mai degrabă de înțelegerea situațiilor și a evenimentelor, în timp ce savantul român este interesat mai ales de înțelegerea textelor și/sau discursurilor. Atunci când o situație problematică este rezolvată, Dewey spune că „situația capătă *sens*” („the situation makes sense”). Evident că pentru a ajunge la soluția (înțelegerea) situației respective, trebuie să transpunem lingvistic situația cu pricina în mintea noastră. Dewey este foarte convins de aceasta, utilizând termenul de „discurs rațional” pentru a desemna limbajul interior de care nu ne putem lipsi. Fără a intra în prea multe detalii, să zicem că pe Coșeriu – în calitatea lui de lingvist – îl preocupă mai curând limbajul exteriorizat, adică exprimat (în acest caz) sub forma textelor, discursurilor sau, altfel spus, a actelor concrete de comunicare.

3. Acest enunț celebru, *Socrate este muritor*, luat fie separat, fie cu restul silogismului pe care îl încheie, a făcut obiectul atâtor comentarii, încât s-ar putea scrie o carte numai despre el⁴. Un atare exemplu nu-i putea scăpa nici lui Coșeriu (după cum nu i-a scăpat nici lui Dewey). Fidel învățăturilor Stagiritului, pe care l-a interpretat exemplar, Coșeriu admi-

tea existența a trei tipuri fundamentale de discursuri (*logoi*). Mai întâi, la Aristotel, găsim explicații despre *limbajul semantic* (*lógos semantikós*), adică limbajul în esența sa (limba ca atare), fără alte determinări ulterioare. Apoi, ca „limbaj determinat ulterior”, ca genuri discursive, sunt discutate: (1) *limbajul apofantic* (*lógos apophantikós* – enunț, judecată; poate fi „adevărat” sau „fals”), (2) *limbajul pragmatic* (*lógos pragmatikós* – uzul limbii ca formă de acțiune) și (3) *limbajul poetic* (*lógos poietikós* – uzul limbii ca expresie a imaginației)⁵. Pentru a arăta că același enunț poate avea sensuri diferite în funcție de tipul de discurs în care se prezintă, Coșeriu obișnuia⁶ să apeleze la faimoasa propoziție *Socrate este muritor*, care, după caz, poate fi concluzia unui silogism (în logosul apofantic) ori un avertisment adresat Xanthipei, ca să-l menajeze pe Socrate (în logosul pragmatic), sau un vers dintr-o elegie, ilustrând tema perisabilității / fragilității ființei umane (în logosul poetic).

3.1. Se va înțelege mai bine despre ce este vorba, dacă îi vom da cuvântul lui Coșeriu însuși (ca atare, reproduc *in extenso* un fragment dintr-o prelegere datând din 1996). La început, Coșeriu se referă la semnificațiile lingvistice (logosul semantic), care se pot structura în mod diferit de la o limbă la alta: „Tot așa, putem spune că aceleași semnificații pot avea sensuri cu totul diferite după textele în care se află, în care se întrebuintează, deși semnificația rămâne aceeași – se înțelege – fiind semnificație de limbă, și nu de text. Eu obișnuiesc să dau acest exemplu [în spaniolă], al unei fraze ca *Sócrates es mortal* [în românește: ‘Socrate este muritor’; n. n. – *Cr. M.*] [...]. Și spun: această semnificație are aceeași desemnare. S-ar putea ca semnificația să fie altfel în alte limbi, de exemplu să se spună «Mortalitatea se află în Socrate» sau «Socrate ține de muritori», sau altfel, adică să se organizeze aceeași desemnare altfel, prin alte semnificații.”⁷.

3.2. Despre utilizarea acestei expresii în logosul apofantic, Eugeniu Coșeriu afirmă: „Însă, în afară de asta, poate avea sensuri cu totul diferite. Dacă spunem «Socrate e muritor», într-un silogism, atuncea are numai valoarea bine cunoscută a principiului după care ceea ce se aplică unei clase se aplică și fiecărui membru al acestei clase, dacă nu e vorba de o proprietate numai de clasă, adică: «Toți oamenii sunt muritori», «Socrate e om» → «Socrate e muritor». Ar fi același lucru, același sens, dacă am spune, de exemplu: «Toți arborii sunt verzi», «Acesta este un arbore» deci și: «Acest arbore este verde».”⁸.

3.3. Altul este sensul dacă formula apare în logosul pragmatic (sau practic): „Ar fi o valoare, un sens cu totul deosebit dacă s-ar spune într-un text, ca să-i atragem atenția doamnei Xanthipa, să nu-l mai maltrateze pe Socrate, fiindcă Socrate o să moară și atuncea n-o să-i mai aducă nici puținii bani pe care încă îi mai poate procura cu meseria lui de sculptor. Deci spunem: «Atenție, Xanthipa! Socrate e muritor!», adică «Menajează-l puțin!». Și acesta ar fi alt sens.”⁹.

3.4. Tot astfel, logosul poetic poate conferi enunțului respectiv o altă valoare: „Și cu totul alt sens ar putea avea aceeași semnificație și aceeași desemnare într-un poem, dacă am spune, de exemplu, prin asta că și cel mai bun dintre oameni, Socrate, a fost supus legii morții și că, deci, ce putem aștepta noi, ceilalți muritori, dacă și cel mai ales dintre oameni a trebuit totuși să moară? Și atuncea Socrate aicea ar fi un simbol al fragilității existenței, al fragilității omului în univers ș. a. m. d.”¹⁰.

4. John Dewey pare a avea și el o preferință pentru aceeași propoziție, la care apelează atunci când vrea (în cartea *Experience and Nature*) să evidențieze deosebirea dintre logica formală și felul în care oamenii gândesc efectiv: „«Socrate este muritor» abia dacă este ceva mai mult decât un șablon al manualelor de logică; S este M ar merge la fel de bine – sau chiar mai bine. Dar nu la fel [a fost] și pentru discipolii lui Socrate, care tocmai auziseră despre condamnarea lui la moarte. Legătura actului auditiv cu totalitatea răspunsurilor organice a fost atunci completă. În unele situații lingvistice, are loc o atare prezență emfatică a sensului; limbajul este atunci poetic. Pentru alte scopuri, acțiunea este slujită de alungarea sensului imediat cât mai departe posibil. Atitudinea este prozaică; ea este servită cel mai bine de simbolismul matematic...”¹¹. Deosebirea respectivă este indicată și în lucrarea *How We Think* [„Cum gândim”]: „Gândirea reală, pe de altă parte, are întotdeauna legătură cu vreun context. Se manifestă, după cum am văzut, din cauza vreunei situații indeterminate care se află ea însăși în afara gândirii. Putem compara silogismul despre Socrate cu starea minții discipolilor săi când reflectau, în timpul pocesului acestuia, la șansele lui Socrate de a continua să trăiască.”¹².

Totuși, primul citat, mai lung, atinge și problema sensului. Dacă la Coșeriu sensul putea curge prin trei albi diferite (cele trei tipuri de discurs) în funcție de scopul urmărit, la Dewey avem de-a face însă cu un fel de plajă largă pe care sensul se întinde, între cele două extreme, adică de

la poetic la prozaic, de la sensibil la insensibil, de la ceea ce este experimentat direct la ceea ce este mijlocit ș. a. m. d.

4.1. Tot în legătură cu funcționarea reală a gândirii este invocat iarăși Socrate, într-un articol intitulat *Logical Method and Law*: „Necazul este că, în timp ce silogismul prezintă *rezultatele* gândirii, el nu are nicicum de-a face cu *operația* gândirii. Să luăm cazul lui Socrate, care era judecat înaintea cetățenilor atenieni, și gândirea care trebuia să aibă loc pentru a se ajunge la o hotărâre. Desigur că problema nu era dacă Socrate era muritor; chestiunea era dacă această mortalitate urma sau se cuvenea să se manifeste la data specificată și în felul specificat.”¹³.

De data aceasta, silogismul este atacat pentru că nu corespunde felului în care se iau deciziile în situațiile practice de zi cu zi, cu atât mai puțin în cazul proceselor judiciare. Niciun avocat nu a gândit vreodată cazul unui client în termenii silogismului. Oamenii – susține Dewey, nu încep să gândească pornind de la premise. Acestea apar treptat după ce este analizată întreaga situație și după ce au fost admise mai multe căi alternative de soluționare. „Problema nu este aceea de a trage o concluzie din premise date; lucrul acesta poate fi făcut prea bine de o mașinărie neînsuflăită, umblând cu degetele pe o tastatură. Problema este aceea de a *găsi* enunțuri cu valoare de principiu general și de fapt particular, care merită să servească drept premise. În realitate, de regulă, începem cu un soi de anticipare vagă a unei concluzii (sau, măcar, a unor concluzii alternative) și apoi căutăm în jur principiilor și informațiilor care o vor susține sau care ne vor permite să alegem în mod inteligent dintre concluziile concurente.”¹⁴.

4.2. În tratatul său de logică (*Logic. The Theory of Inquiry*), Dewey revine asupra faimosului silogism pentru a arăta că acesta nu este, la rigoare, un silogism caracteristic logicii aristotelice. Prin urmare, numai pe baza acestuia nu se poate ajunge la o împăcare între logica nouă (cerută de exigențele științei moderne) și logica de tip clasic: „Conform logicii actuale, în măsura în care ține ea seama de metodele științifice și de concluziile acestora, propozițiile universale și necesare sunt *non-existențiale* în conținutul lor logic, în timp ce toate propozițiile *existențiale* sunt singulare sau individuale. [...] Este singura perspectivă posibilă din punctul de vedere al științei actuale. Mă preocupă confuzia care rezultă când se face încercarea de a combina sau de «a împăca» această perspectivă cu

cea moștenită din logica clasică. Un exemplu simplu se găsește în ilustrarea obișnuită dată silogismului aristotelic: *Toți oamenii sunt muritori; Socrate este un om; deci Socrate este muritor*. Nu cred că poate fi aflat în scrierile aristotelice autentice un singur caz în care o [propoziție] singulară (care prin natura sa este un exemplu de individualitate) să apară ca premisă minoră într-un silogism rațional demonstrativ. Prezența sa într-un asemenea silogism ar contrazice toată concepția despre demonstrație ca etalare actualizată a unei relații necesare a întregurilor fixe unul cu altul.¹⁵

5. Preocuparea lui Dewey pentru definirea *sensului* se vădesc încă din primele sale scrieri mai importante. Astfel, în introducerea la eseurile sale de logică experimentală (*Essays in Experimental Logic*, din 1916), filosoful american are în vedere dubla semnificație a unor termeni, inclusiv a *sensului*: „Termeni precum *meaning* [‘înțeles’], *significance* [‘însemnătate’], *value* [‘valoare’] au un dublu sens. Uneori ei înseamnă o funcție: rolul unui lucru de a-l reprezenta pe altul, ori de a-l arăta ca fiind implicat; pe scurt, operația de a servi ca semn. În cuvântul *symbol* [‘simbol’] acest înțeles este practic exhaustiv. Dar termenii mai înseamnă câteodată o calitate inerentă, o calitate ce caracterizează în mod intrinsec lucrul experimentat făcându-l să devină important. Cuvântul *sense* [‘sens’], așa cum apare în expresia *sensul unui lucru* (și în *non-sens*), este consacrat acestui uz la fel de sigur cum sunt cuvintele *sign* [‘semn’] și *symbol* [‘simbol’] unul pentru altul.¹⁶

5.1. În aceeași perioadă, scriindu-și cartea *Democracy and Education* [1916], Dewey acordă deja mai multă atenție *sensului*, corelându-l cu *experiența*: „În vorbirea familiară, sintagma «un sens realizat» este folosită pentru a exprima urgența, căldura, intimitatea unei experiențe directe, în opoziție cu acea calitate îndepărtată, palidă și glacial detașată a unei experiențe reprezentative. Termenii «realizare mentală» și «apreciere» (sau apreciere *autentică*) sunt nume mai elaborate pentru conștientizarea sensului unui lucru. [...] Dar [aceasta] este diferența dintre citirea unei descrieri tehnice a unei picturi și vederea ei; sau dintre simpla vedere a ei și faptul de a fi mișcată de ea; dintre învățarea ecuațiilor matematice referitoare la lumină și faptul de a fi purtat departe de iluminarea glorioasă aparte a unui peisaj plin de ceață.¹⁷ De altminteri, în același capitol al cărții, Dewey preciza: „Limba în întregime, toate simbolurile,

sunt instrumente ale unei experiențe indirecte; în limbajul tehnic experiența care este furnizată prin mijloacele lor este «mediată»¹⁸.

5.2. Însă cred că cea mai bună caracterizare a sensului (în accepția dorită) o oferă Dewey în tratatul său de estetică, *Art and Experience* (1934): „«Sensul» acoperă o arie largă de conținuturi: senzorialul, senzaționalul, senzitivul, sensibilul și sentimentalul, împreună cu senzualul. Include aproape orice, de la șocul pur emoțional și fizic până la *sensul* însuși – adică înțelesul lucrurilor prezente în experiența imediată. Fiecare termen se referă la o anume fază reală și la un anumit aspect ale vieții unei creaturi organice potrivit felului în care viața se manifestă prin organele de simț. Dar *sensul*, ca înțeles într-atât de direct încorporat în experiență, încât devine propriul ei înțeles iluminat, este singura semnificație care exprimă funcția organelor de simț când acestea sunt purtate spre deplina lor realizare [subl. n. – Cr. M.]”¹⁹.

5.3. Se mai ocupă Dewey, în *Logica* sa, de termenul *sense* și ca parte a sintagmei *common sense* ‘simț / sens comun’. Astfel, referindu-se la concepțiile și credințele ce țin de *common sense*, el afirmă: „Acestea sunt *sens*, în felul în care vorbim despre «sensul unei întâlniri» și în care spunem că lucrurile «capătă sens» sau nu. Ele au pentru un grup ceva din același caracter ultim și imediat pe care «senzația» și «simțirea» le au pentru un individ la contactul său cu obiectele înconjurătoare.”²⁰.

6. Câteva cuvinte lămuritoare și despre *experiență*. Acesta este un termen special pentru Dewey, însă un termen la care era dispus să renunțe la un moment dat din cauza confuziilor care se creau în jurul său. Dorind să reediteze cartea *Experience and Nature*, Dewey plănuia să-i schimbe titlul în *Culture and Nature*. Ce este *experiența*? Dewey afirma că termenul în cauză poate fi interpretat cu referire la atitudinea fie *empirică*, fie *experimentală* a minții; adică fie se opune raționalului, fie ne eliberează de simțuri, ținând de reflecție (vezi HWT, p. 277-278). Spre sfârșitul vieții, într-o lucrare (semnată împreună cu Arthur Bentley) în care s-a ocupat și de o listă de termeni logico-filosofici „problematici”, Dewey preciza: „Cuvântul «experiență» ar trebui eliminat cu totul, dacă nu poate fi menținut strict la o singură utilizare precisă: și anume aceea de a atrage atenția asupra faptului că *Existența* are atât organism, cât și mediu înconjurător ca aspecte ale sale și nu poate fi identificată cu niciunul dintre ele ca o insulă independentă.”²¹.

Note

¹ Vezi Ștefan Afloroaei, *Sens și sensibilitate*, în „Limba română” (Chișinău), anul XXVI, 2007, nr. 1, p. 96-102.

² Vezi Cristinel Munteanu, *Despre termenul meaning la John Dewey*, în Liviu-George Maha (coord.), *Volumul Conferinței Internaționale a Școlilor Doctorale din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași* (16 decembrie 2015), Editura Performantica, Iași, 2015, p. 177-187.

³ Șt. Afloroaei, *art. cit.*, p. 100.

⁴ Vezi, de pildă, o discuție utilă în Morris R. Cohen, Ernest Nagel, *An Introduction to Logic and Scientific Method* [1934], Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 1964, p. 175-181.

⁵ Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, București, 2011, p. 99-150.

⁶ Într-adevăr, Coșeriu oferă acest exemplu (și chiar în relație cu cele trei tipuri de *logos*) încă din anii '50, în studiul *Logicism și antilogicism în gramatică* (vezi, pentru versiunea românească, Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, Ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 250-251).

⁷ Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica textului* [1996], în vol. *In memoriam Eugeniu Coșeriu* [Extras din „Fonetica și Dialectologie”, XX-XXI, 2001-2002, p. 5-192], Editura Academiei Române, București, 2004, p. 136-137.

⁸ *Ibid.*, p. 137.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ În original: „«Socrates is mortal» is hardly more than a counter of logical text-books; S is M will do just as well – or better. But not so to the disciples of Socrates who had just heard of his condemnation to death. The connection of the auditory act with the totality of organic responses was then complete. In some linguistic situations, such emphatic presence of sense occurs; language is then poetical. For other purposes, action is served by elimination of immediate sense as far as possible. The attitude is prosaic; it is best subserved by mathematical symbolism...” (Dewey, EN, p. 293). Precizez că traducerea românească a tuturor citatelor deweyene reproduse aici îmi aparține.

¹² În original: „Actual thinking, on the other hand, always has reference to some context. It occurs, as we have seen,

because of some unsettled situation that itself lies outside of thinking. We may compare the formal syllogism about Socrates with the state of mind of his disciples when they were considering at the time of his trial the prospects of Socrates' continuing to live." (Dewey, HWT, p. 172).

¹³ În original: „The trouble is that while the syllogism sets forth the *results* of thinking, it has nothing to do with *operation* of thinking. Take the case of Socrates being tried before the Athenian citizens, and the thinking which had to be done to reach a decision. Certainly the issue was not whether Socrates was mortal; the point was whether this mortality would or should occur at the specified date and in a specified way." (Dewey, PC, p. 133).

¹⁴ În original: „The problem is not to draw a conclusion from given premises; that can best be done by a piece of inanimate machinery by fingering a keyboard. The problem is to *find* statements of general principle and of particular fact, which are worthy to serve as premises. As matter of actual fact, we generally begin with some vague anticipation of a conclusion (or at least of alternative conclusions), and then we look around for principles and data which will substantiate it or which will enable us to choose intelligently between rival conclusions." (*ibid.*, p. 134).

¹⁵ În original: „According to present logic, as far as it takes account of scientific methods and their conclusions, universal and necessary propositions in their logical content are *non-existential*, while all *existential* propositions are singular or several. [...] It is the only view possible from the standpoint of present science. I am concerned with the confusion that results when an attempt is made to combine or «reconcile» this view with the one inherited from the classic logic. A simple example is found in the customary illustration that is given of the Aristotelian syllogism: All men are mortal; Socrates is a man; therefore, Socrates is mortal. I do not believe a single instance can be found in genuine Aristotelian writings in which a singular (which by its nature is an instance of severalty) appears as the minor premise in a rationally demonstrative syllogism. Its presence in such a syllogism would contradict the whole conception of demonstration as an actualized exhibition of a necessary relation of *fixed wholes* to one another." (Dewey, LTI, p. 95).

¹⁶ În original: „Such terms as «meaning», «significance», «value», have a double sense. Sometimes they mean a function: the office of one thing representing another, or pointing to it as implied; the operation, in short, of serving as sign. In the word «symbol» this meaning is practically exhaustive. But the terms also sometimes mean an inherent quality, a quality intrinsically characterizing the thing experienced and making it worth while. The word «sense», as in the phrase «sense of a thing» (and non-sense) is devoted to this use as definitely as are the words «sign» and «symbol» to the other." (Dewey, EEL, p. 10).

¹⁷ În original: „In colloquial speech, the phrase a «realizing sense» is used to express the urgency, warmth, and intimacy of a direct experience in contrast with the remote, pallid, and coldly detached quality of a representative experience. The terms «mental realization» and «appreciation» (or *genuine* appreciation) are more elaborate names for the realizing sense of a thing. [...] But it is the difference between reading a technical description of a picture, and seeing it; or between just seeing it and being moved by it; between learning mathematical equations about light and being carried away by some peculiarly glorious illumination of a misty landscape." (Dewey, DE, p. 223); cf. și cele spuse despre felul în care ar trebuie să-și însușească elevul, prin experiență, noțiunea de «sfericitate a Pământului» (Dewey, HWT, p. 222-223).

¹⁸ În original: „All language, all symbols, are implements of an indirect experience; in technical language the experience which is procured by their means is «mediated».” (*ibid.*, p. 222).

¹⁹ În original: „«Sense» covers a wide range of contents: the sensory, the sensational, the sensitive, the sensible, and the sentimental, along with the sensuous. It includes almost everything from bare physical and emotional shock to sense itself – that is, the meaning of things present in immediate experience. Each term refers to some real phase and aspect of the life of an organic creature as life occurs through sense organs. But sense, as meaning so directly embodied in experience as to be its own illuminated meaning, is the only signification that expresses the function of sense organs when they are carried to full realization.” (Dewey, AE, p. 23).

²⁰ În original: „They are *sense*, in the way in which we speak of the «sense of a meeting» and in which we say things do or do not «make sense». They have something of the same ultimacy and immediacy for a group that «sensation» and «feeling» have for an individual in his contact with surrounding objects.” (Dewey, LTI, p. 62).

²¹ În original: „The word «experience» should be dropped entirely from discussion unless held strictly to a single definite use: that, namely, of calling attention to the fact that *Existence* has organism and environment as its aspects, and cannot be identified with either as an independent isolate.” (John Dewey, Arthur F. Bentley, *Knowing and the Known* [1949], in John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 16: 1949-1952, Edited by Jo Ann Boydston, With an Introduction by T.Z. Lavine, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 1989, p. 263).

Abrevieri bibliografice

AE = John Dewey, *Art as Experience*, Perigee Books, New York, 2005.

DE = John Dewey, *Democracy and Education*, Dover Publications, Mineola, New York, 2004.

EEL = John Dewey, *Essays in Experimental Logic*, Edited by D. Micah Hester and Robert B. Talisse, Introduction by Tom Burke, Southern Illinois University Press, Carbondale, 2007.

EN = John Dewey, *Experience and Nature*, Dover Publications, New York, 1958.

HWT = John Dewey, *How We Think*, în John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 8: 1933, *Essays and How We Think, Revised Edition*, Edited by Jo Ann Boydston, With and Introduction by Richard Rorty, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 1989, p. 105-352.

LTI = John Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, Henry Holt and Company, New York, 1938.

PC = John Dewey, *Philosophy and Civilization*, Capricorn Books, New York, 1963.